

Precies 100 jaar geleden verscheen J'Accuse van Emile Zola

BIJDRAGE

Zetternam en Zola. De Vlaamse sociaal-democraten en hun literaire mythen vóór 1914

Bart De Nil, historicus UGent

Inleiding

Op 13 januari 1998 was het precies honderd jaar geleden dat Emile Zola's *J'accuse* verscheen, een openlijke aanklacht aan het adres van de Franse president tegen de onterechte veroordeling, in 1894, van de joodse legerkapitein Alfred Dreyfus. Deze verjaardag wordt nu vooral herdacht als de strijd van een onafhankelijk schrijver, fungerend als 'maatschappelijk geweten' ten opzichte van het onrecht, de gerechtelijke dwaling, het anti-semitisme en ga zo maar door en natuurlijk gekoppeld aan de vraag naar de maatschappelijke rol van twintigste-eeuwse schrijvers en intellectuelen⁽¹⁾. Maar wie Zola leest komt hoe dan ook eveneens terecht bij de geschiedenis van de sociaal-democratie. De vader van het naturalisme, die in zijn romans *Germinal* en *Travail* de sociale wantoestanden van zijn tijd beschreef, kreeg binnen de sociaal-democratische beweging haast mythische proporties. Het feit dat Zola zelf zich niet zo aangetrokken voelde tot het socialisme deed niets ter zake. Zola was immers een populair romanschrijver en de vroege sociaal-democratische arbeidersbeweging kende de kracht van de roman als propagandamid-

del. Het verhaal was dé manier om het vaak moeilijke, droge of saai socialistische gedachtengoed ingang doen te vinden bij een breder publiek. Of zoals een redacteur van *De Toekomst* het in 1882 lyrisch omschreef:

"De socialistische roman is voor onze echtgenooten, moeders en zusters, wat de gesuikerde medicijn voor den moeilijken zieke is."⁽²⁾

Als nieuwe sociale massabeweging sprak de sociaal-democratie op haar beurt veel jonge 'rebelse' intellectuelen en schrijvers aan. Deze schrijvers - vaak afkomstig uit een burgerlijk milieu - sympathiseerden, flirtten met of verwoegden de sociaal-democratie en schreven vanuit die positie romans die naast aangename lectuur ook de 'rode boodschap' konden uitdragen. Voorbeelden zijn er genoeg: Nederland had Herman Heyermans, de Duitse sociaal-democratie kon zich verheugen in een hele pléiade socialistische romanschrijvers: Mina Kautsky, Robert Schweichel en August Otto-Walster om er maar enkelen te noemen. Zelfs het 'kleine' Denemarken had met Martin Andersen Nexø een auteur die in 1913 internationale faam verwierf met zijn tendensroman *Pelle, de veroveraar*. Maar in tegenstelling tot de collega's 'aller landen' was er, althans vóór 1914,

geen enkele Vlaamse romancier bereid zijn of haar pennenvrucht 'ten dienste' te stellen van de Vlaamse sociaal-democratie. Wel weefden sommige Vlaamse auteurs de sociaal-democratie door hun romans of namen ze bekende socialistische volkstribunen als karakters erin op. Het bekende voorbeeld van Cyriel Buysse's portrettering van Edward Anseele als Kappuyns in 'n *Leeuw van Vlaanderen* (1913) is hier niet ver weg⁽³⁾. Weliswaar was dit alles vrijblijvend. De veelvuldige roep om een sociaal-democratische literaire voorman bleef in Vlaanderen onbeantwoord. Of uitgedrukt in het door de sociaal-democraten veel gebruikte klerikale jargon: "Waar blijft onze Messias van de letterkunde?" Toch willen we hier blijven stilstaan bij twee romanschrijvers die wel de status van cultfiguur genoten in de Vlaamse sociaal-democratie vóór 1914. Zoals blijkt uit het voorgaande is het evident dat Emile Zola hier ter sprake komt. Minder vanzelfsprekend is dit voor de Vlaming Eugeen Zetternam die nu niet meer tot de literaire canon behoort maar wel zijn stempel gedrukt heeft, zij het post mortem, op de geschiedenis van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Beide auteurs hebben gemeen dat hun status werd bepaald niet enkel door de romans die ze hebben afgeleverd maar ook en vooral door de wijze waarop hun figuur werd gebruikt als symbool van een sociale beweging. In deze optiek spreekt het voor zich dat we Zetternam en Zola zullen bekijken vanuit het oogpunt van de (vroeg) sociaal-democratische beweging. Andere factoren in de receptie van deze auteurs bij bijvoorbeeld het (sociaal-democratische) lezerspubliek is voer voor een volgende bijdrage(n).

"Werklieden, leest zijne boeken!":

Eugeen Zetternam

Eugeen Zetternam (pseudoniem voor Joos Jozef Diricksens) schreef in de periode 1847-1854 een omvangrijk oeuvre bijeen, dat varieerde van anti-kapitalistisch, sociaal-realistisch tot burgerlijk-idealistisch⁽⁴⁾. De literatuurhistorici kunnen het moeilijk eens worden over de strekking van Zetternams werk. Over het feit dat hij, kort na zijn dood in 1855, in de vergetelheid is beland, zijn ze unaniem:

"Hij werd spoedig vergeten. Zijn 'Vlaamse' werken waren te onbeduidend om bruikbaar te zijn voor de conservatieve Vlaamse Beweging. De kleinburgerlijke geleerden die letterkunde consumeerden, hadden geen boodschap aan de vroegere schampere aanklachten tegen welgestelden en de rauwe evocaties van de materiële en geestelijke verwording van het Vlaamse proletariaat."⁽⁵⁾

Voor de literatoren mag Zetternam dan een nobele onbekende zijn, voor de Vlaamse sociaal-democratie was hij een cultfiguur. Zetternam zou tot 1914 door de sociaal-democraten beschouwd worden als de enige Vlaamse romanschrijver die als 'arbeider-schrijver' tot de beweging 'behoorde'...

Zetternams populariteit bij het lezerspubliek in Vlaanderen vóór 1860 staat buiten kijf. Kwantitatieve gegevens duiden aan dat Zetternams romans, als feuilleton, veel gepubliceerd werden, veel meer dan deze van bijvoorbeeld Hendrik Conscience⁽⁶⁾. Het Leesgezelschap van de Broederlijke Wevers, de in 1860 opgerichte voorganger van de Vrijzinnige Werkmansbibliotheek, zal ongetwijfeld zijn romans in bezit hebben gehad. Een feit dat dit kan bevestigen, is de verzending in 1878, van een pakket boeken naar de "franche grens"⁽⁷⁾. Dit ter ondersteuning van de in augustus 1877 opgerichte werkersvereniging te Kortrijk. Het pakket be-

stond uit enkele theoretische geschriften en de romans *De Kimrische Diluvie* en *De Vrouw van Egmont* van "Zettenam Volksschrijver". Het is dus niet toevallig dat Zetternam een prominente plaats inneemt in de feuilletons van het socialistische weekblad *De Toekomst*⁽⁸⁾. De eerste aanduiding dat het hier ging om meer dan het louter doorleven van een populair romanschrijver, blijkt uit de hulde die de Broederlijke Wevers brachten aan de 'werkman' Eugene Zetternam, naar aanleiding van de vieringen rond hun vijfentwintig jaar bestaan. Samen met Emile Moyson schittert hij op een voor die gelegenheid verschenen herdenkingsaffiche⁽⁹⁾. De affiche geeft een goed beeld van de perceptie van Zetternam door de Vlaamse sociaal-democraten. Het waren niet zijn romans die de hemel in werden geprezen maar de nadruk werd gelegd op het feit dat Zetternam als 'arbeider' het lijden van het volk optekende. Edward Anseele schreef in zijn nawoord bij *Avanti's Een Terugblik*:

"Eén enkel in die honderd jaar heeft zijne pen ten dienste der werkerszaak gesteld: Eugene Zetternam. En die groote Vlaamsche schrijver van volksellende en volksidealen, was dan nog een arme huisschildergast."⁽¹⁰⁾

Avanti zelf schreef over Zetternam:

"Hij leed gebrek en daardoor kon hij den ramspoed des volks, dien hij schetste, naar de werkelijkheid vertolken."⁽¹¹⁾

Deze perceptie van de arbeider-schrijver vindt men constant terug:

"Eugeen Zetternam een huisschilder, die al werkende en gehuwd zijnde, vader van 6 kinderen, 30 romans schreef alhoewel hij stierf op 29-jarigen ouderdom."⁽¹²⁾

Deze beeldvorming klopt niet geheel met de werkelijkheid. Zetternam, geboren op 4 april 1826 als Judocus Josephus Diricksens groeide op te Antwerpen in een 'verarmd' milieu en leerde de stiel van meubel- en huisschilder⁽¹³⁾.

Ondanks het materiële gebrek in het gezin Diricksens, zorgde de moeder ervoor dat de jonge Judocus een ruime culturele opvoeding kreeg. Zetternam debuteerde in 1845 met de roman *Rowna* en verkeerde vanaf dan in burgerlijke literaire kringen. Literaire coryfeeën van die tijd, Consience en Van Beers, voorspelden hem een schitterende literaire toekomst. In 1846 vertrok hij naar Gent waar hij geconfronteerd werd met de maatschappelijke ellende van het proletariaat. Gedurende periodes van werkloosheid begon Zetternam enkele tranerige smartlappen te schrijven waarin hij de sociale wantoestanden portretteerde. Ondanks de 'ontberingen' tijdens zijn Gentse periode kon Zetternam zich de luxe veroorloven om de studies van wijsbegeerte, geschiedenis en Duits aan te vatten. Tevens sloot hij zich aan bij het selecte taalkundige genootschap 'De Tael is gansch het Volk'. Op oudejaarsavond 1847 keerde hij terug naar Antwerpen om er zijn legerdienst te vervullen. Het is in deze periode dat hij zijn bekendste romans *Mijnheer Luchtervelde* en *Voor twee centen minder* schreef. Na zijn legerdienst vestigde Zetternam zich als zelfstandig ambachtsman. De zaken draaiden goed en na verloop van tijd kon hij enkele arbeiders in dienst nemen⁽¹⁴⁾. Literair bleef hij een gevierde persoonlijkheid: naast de persoonlijke appreciatie van zijn literaire kennissenkring waren zijn boeken bestsellers en hij werd verscheidene malen gelauwerd voor zijn literaire prestaties⁽¹⁵⁾. Tering en 'hersenziekte' maakten op 10 oktober 1855 een einde aan zijn talentvolle leven. Op de begrafenis was heel de Antwerpse beau monde aanwezig⁽¹⁶⁾. Voor alle duidelijkheid: Zetternam had maar twee kinderen, die hij verwekte na zijn terugkeer naar Antwerpen en kon opvoeden in materieel 'veilige' omstandigheden. Desondanks is Zetternam een vaste waarde gebleven bij de Vlaamse sociaal-democraten tot 1914. Het feit dat hij door historici uit het oog ver-

loren werd, is toe te schrijven aan het ontbreken van een duidelijk zichtbaar overblijfsel dat kan wijzen op het belang van deze schrijver, zoals dit het geval is voor Emile Moyson. Nochtans bleef Vooruit zijn romans regelmatig als feuilleton publiceren. Beter nog, geen enkele Vlaamse romanschrijver heeft vóór 1914 bij de sociaal-democraten ooit de status verkregen die Eugène Zetternam - zij het post mortem - genoot. We kunnen het accaparereren van Zetternam door de Vlaamse sociaal-democraten pas goed begrijpen in het licht van Edward Anseeles roman *Voor 't volk geofferd*. In het voorwoord van deze roman, betreurend dat geen enkele "jonge vriend" ooit de behoefte voelde een volksroman te schrijven, deed Edward Anseele een oproep tot een tweede Zetternam:

"Dat een tweede Zetternam opsta, en met zijn pen keert hij Vlaanderen voor de helft om."⁽¹⁷⁾

**'Voor 't volk geofferd':
meer dan een volksroman**

In 1881 schreef Edward Anseele zijn roman *Voor 't volk geofferd*. Het is onterecht deze roman te aanzien als een curiosum, een literaire bevestiging of een noodoplossing voor de financiële problemen van een jonge ambitieuze partijstier. *Voor 't volk geofferd* is een uiting van het belang dat de jonge sociaal-democratie hechtte aan haar geschiedenis.

"Droeve lollekens in zulk een moeilijk geval" was de reactie toen begin 1881 Edward Anseele het voorstel opperde om een roman te schrijven voor het blad *De Toekomst*. Dit 'moeilijk geval' was het ten einde lopen van het succesvolle feuilleton van Eugène Sue *De Verborgenheden des Volks* waarvoor men geen vervanging had. Anseele stelde voor om dan maar zelf een roman te schrijven:

"Geef mij 14 dagen, 3 weken, ik zal met mijn plan

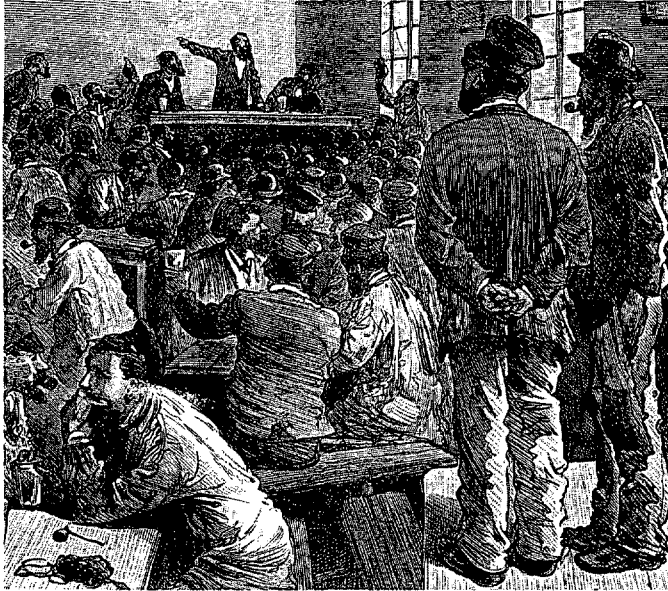
komen en gij zult zien dat het goed zijn zal."⁽¹⁸⁾ Ondanks enige argwaan werd het voorstel aangenomen en op 3 juli 1881 verscheen in *De Toekomst*:

"Een der leden onzer Partij van zin zijnde een socialistische roman te schrijven, waarvan Emile Moyson, de talentvolle moedige en sympathieke jongeman, het hoofdfiguur zijn zal, zoo worden al onze geestverwanten, die Emile van verre of van bij hebben gekend, of iets weten van de gebeurtenissen die, zich in de laatste 30 jaren hebben opgedaan, vriendelijk verzocht heden, zondag 3 juli, om 10 1/2 ure 's morgens in den duitsch te zijn, om de noodige inlichtingen te geven. Er wordt op eene trouwé opkomst gerekend."⁽¹⁹⁾

Anseele verzamelde zijn mondelinge getuigenissen in het toenmalige partijlokaal den Duitsch bij St.-Jacobs. Het duurde echter langer dan drie weken vooraleer de eerste afleveringen af waren. Anseele verklaarde later:

"Een roman schrijven was zwaarder werk dan ik gedacht had. Daarbij moest ik wekelijks kopij aan de drukkerij geven en zelfs kopij voor enige afleveringen op voorhand bezorgen. Ik moest als letterzetter mijn brood verdienen, kopij leveren voor ons blad 'De Toekomst', dat tweemaal in de week verscheen, propaganda maken voor de bakkerij 'Vooruit', die maar onlangs was gesticht, meetings en voordrachten geven, en ander propagandawerk meer verrichten. In het begin ging het nogal, ik kon de letterzetters goed bijhouden. Maar op het einde, wat een gejaagdheid en wat een marteling! Ik kon de zettters moeilijk volgen en daar ik zelf een groot deel van mijn werk zette, zijn verscheidene afleveringen verschenen die nooit geschreven werden."⁽²⁰⁾

Op 23 oktober werd een voorleesavond georganiseerd waarop Anseele de eerste afleveringen van zijn roman voordroeg⁽²¹⁾. De roman *Voor 't volk geofferd* verscheen in twintig wekelijkse afleveringen van tien centiemen per aflevering. In 1882 schreef Anseele nog een tweede

*Tekening uit Germinal
van Emile Zola*

roman, *De omwenteling van 1830 een historische roman*, over de Belgische revolutie⁽²²⁾. Hij eindigde zijn literaire bezigheden in 1885 met de vertaling van Emile Zola's roman *Germinal*. Genoeg om een Franse journalist met verstomming te slaan:

"L'activité que cet homme déploie est d'ailleurs extraordinaire: fêtes populaires, manifestations de la rue, tournées de conférences, on le voit partout, on l'entend partout. Il a cependant trouvé des loisirs pour écrire un roman en deux volumes: 'Sacrifié pour le Peuple', une 'Histoire de la Révolution belge de 1830', une traduction flamande de 'Germinal', et je ne sais combien de brochures et d'articles de journaux."⁽²³⁾

Voor 't volk geofferd kende succes en werd nog vóór het einde van 1881 herdrukt. Toen Vooruit in augustus 1884 werd opgericht, publiceerde ze Voor 't volk geofferd als eerste feuilleton⁽²⁴⁾: De anti-socialisten van hun kant zagen hierin een kans om "Eedje" eens duchtig aan te pakken:

"Eindelijk, schrijft men ons, geeft Vooruit Eedjes feuilleton: 'Voor 't volk geofferd'. 't Was wel noo-

dig van daar zoveel gerucht over te maken! Eedjes werk kenspreekt zich alleen door eenen ellendigen stijl, eene verkrachting van alle taalwetten, eene onbekendheid met onze gulden moedertaal, en eene bekrompenheid van inbeelding, die onverstaanbaar zijn. Daarbij voelt men overal welke oneindige moeite de schrijver heeft moeten doen om contrasten af te teekenen die, onder eene zoo slecht besnede pen als de zijne, al hunne scherpte, en dus ook het grootste deel van hunne waarde verliezen. [...] Men gevoelt dat Eedje moeten zwoegen heeft als een mijnslaaf uit Siberië, om dat ellendig geknoei aaneen te krijgen. 't Is wel, Goddank, dat de man nu geene romans meer weeft! Waarschijnlijk is hij tot het besef gekomen, dat schelden op dompers gemakkelijker gaat. Een woordenboek van roode verwijtsels, zie, dat ware nog iets voor Eedje! Maar dat heeft hij niet noodig te schrijven, die kan hij van buiten."⁽²⁵⁾

In 1906 verscheen de derde Nederlandstalige uitgave van *Voor 't volk geofferd*, volledig passend binnen de Moyson-revival naar aanleiding van de halfeeuwfeesten van de wevers- en spinnersbonden⁽²⁶⁾. Tegelijkertijd werd een nieu-

we generatie vertrouwd gemaakt met de roman. De aankondigingen van deze nieuwe uitgave waren voornamelijk gericht tot jonge partijgenoten van wie, volgens *Vooruit*, negen op tien de roman niet kenden. *Voor 't volk geofferd* moest dienen als een "fakkel die opgestoken wordt langs den duisteren levensweg der jeugd."⁽²⁷⁾ "Zonderling genoeg", om de woorden van Camille Huysmans te citeren, heeft Anseeles roman een bepaalde invloed gehad op jonge socialist⁽²⁸⁾. Begin 1907 kwam er een toneeladaptatie opgevoerd door de Gentse socialistische toneelvereniging, de Multatuli's Kring⁽²⁹⁾. En vijf jaar later schreef de jonge socialistische militant Johan Lefèvre een libretto voor een operabewerking van *Voor 't volk geofferd*. De 'Sociale Opera' zou op muziek gezet worden door de toondichter Jef Van Der Meulen maar werd nooit opgevoerd⁽³⁰⁾.

Het succes van de roman bleef niet beperkt tot Vlaanderen. *Voor 't volk geofferd* werd in 1887 in het Frans⁽³¹⁾ en vervolgens in het Duits, Engels, Spaans, Italiaans en Fins vertaald⁽³²⁾. In 1897 publiceerde *L'Avanti*, het Italiaanse 'broederorgaan' van *Vooruit*, Anseeles gewrocht als feuilleton⁽³³⁾.

Het succes van *Voor 't volk geofferd* is voornamelijk toe te schrijven aan de populariteit in de socialistische arbeidersbeweging van zijn hoofdpersonage Emile Moyson (1838-1868). Populariteit is misschien wat zacht uitgedrukt, mystificatie is hier beter op zijn plaats. Eén jaar - 1857 - van betrokkenheid met de opkomende arbeidersbeweging, was voldoende voor zijn opname in het pantheon van de Vlaamse sociaal-democratie.

Op 9 januari 1838 werd te Gent Emile Moyson geboren onder de naam Emilius, Carolus, Augustus Trossaert. De jonge Trossaert groeide op in een kleinburgerlijk milieu en niet als "burgerszoon" die later zijn "bourgeois"-milieu de rug zal

toekeren zoals het in de mythografie van Anseele en de latere socialistische arbeidersbeweging wordt beschreven⁽³⁴⁾. Na de humaniora te hebben doorlopen in het Gentse atheneum aan de Ottogracht schreef hij zich in als student aan de Gentse Rijksuniversiteit. We schrijven dan het jaar 1856, Moyson engageerde zich in verscheidene vrijzinnige studentenbewegingen en profileerde zich als agitator en schrijver van antiklerikale deïstische verzen. In 1857 ging hij zich actief bezighouden met de pas opgerichte wevers- en spinnersbonden. Hoewel dit maar van korte duur was, zou dit de basis worden van de latere Moyson-cultus binnen de arbeidersbeweging. Zijn contact met de voornamelijk ongeschoolde arbeiders deden Moyson grijpen naar een nieuw agitatiemiddel: het hekeldicht. In mei 1857 schreef hij *Koeivoet*, een variante op een populair Gents arbeiderslied, waarin hij de link legt tussen de arbeidersstrijd en de middeleeuwse ambtelijke strijdbaarheid in de figuur van de 'wijze man' Artevelde⁽³⁵⁾. Zonder overdrijven kan gesteld worden dat er een Artevelde-cultus leefde binnen de 19e-eeuwse arbeidersbeweging. Vooral Anseele identificeerde zich graag met deze figuur die hij dikwijls gebruikte als stijlfiguur in zijn toespraken. Men hoeft maar te kijken naar de gelijkenis tussen het standbeeld van Artevelde op de Vrijdagmarkt en dat van Anseele op het Frankrijplein in Gent. Het is niet toevallig dat *Le Figaro* hem in 1893 omschrijft als: "L'authentique successeur de Jacquart d'Artevelde."⁽³⁶⁾

Trouwens in de eerste paragraaf van *Voor 't volk geofferd* staat geschreven:

"Gent werd verschrikkelijk geteisterd. Gent leed honger als voorheen, maar nu kwam geen Wijze, geen Van Artevelde om de bevolking te voeden."⁽³⁷⁾

Laten we terugkeren naar Moyson. Toen de stakingsbeweging naar haar einde liep, zette hij zich nog in voor de stichting van een volks-

bibliotheek door het Van Crombrughe's Genootschap, het model voor het Leesgezelschap der Broederlijke Wevers. In de zomer van 1858 vertrok Moyson naar Brussel. In de tien jaar die daarop volgden engageerde hij zich als vrijzinnig flamingant en in de Internationale. Op 1 december 1868 stierf Moyson op dertigjarige leeftijd in het plaatsje Haut-Pré bij Luik.

"Moyson was dood, een legende werd geboren" schrijft Guy Vanschoenbeek zonder overdrijven⁽³⁸⁾. Bij de Vlaamse sociaal-democraten ontwikkelde zich een personencultus rond Moyson met als belangrijkste overgebleven getuigenis daarvan de in 1875 opgerichte Ziekenbeurs Moysons Vereeniging, genoegzaam bekend als de Bond Moyson. Guy Vanschoenbeek, die in zijn Moyson-biografie een overzicht geeft van de uitingen van deze Moyson-cultus, concludeert:

"Prenten en bustes, afbeeldingen op postkaarten, een grafmonument, heruitgave van zijn gedichten, een roman, een toneelstuk, een gedicht, een lied over hem, historische werken over hem, polemiëk rond zijn politieke erfenis: het is eigenlijk wel wat van het goede teveel, zeker rekening houdend met het korte leven van de man, en de alles bij elkaar weinig omvattende daden en gedachten..."⁽³⁹⁾.

Een andere reden voor het succes van *Voor 't volk geofferd* is dat het grotendeels een... liefdesverhaal is. Anseele doorweefde - Courts-Mahler achterna - de roman met het relaas van de mislukte romance tussen Moyson en een rijke dochter van een fabriekseigenaar. Dit tranerige plot ontvouwt zich wanneer de fabrikantsdochter Elise Verbeest, ziek van liefde, sterft⁽⁴⁰⁾. En met effect zoals blijkt uit een artikel uit 1882 in *De Toekomst*, waarin gewezen werd op twee ontbrekende elementen in de arbeidersbeweging:

"1° de vrouwen, 2° de zoogenaamde familieletterkunde".

Voorts staat er geschreven:

"...De vrouw moet kunnen lachen of weenen, diep gevoelen, geroerd en geschokt worden om te willen lezen en blijven lezen... Hoe vele vrouwen die nooit lazen, hebben niet, om zoo te zeggen, met drift Voor 't Volk geofferd verslonden en zijn onze partij genegen geworden? Velen."⁽⁴¹⁾

Hoewel de socialisten later fel tekeergingen tegen dit soort 'draken', duidt dit er toch op dat, indien men bepaalde groepen wou bereiken, men 'ideologische' concessies diende te doen. In zekere zin speelde Anseele in op zijn publiek door *Voor 't volk geofferd* te presenteren als een cocktail van een Vlaamse socialistische cultfiguur en een smartelijk liefdesverhaal. Ik moet er de nadruk op leggen dat de roman zeer leesbaar is - zelfs de antagonist Domela Nieuwenhuis moest dit toegeven⁽⁴²⁾ - en de treffende beeldspraak van Anseele opvallend: "De gendarmen trokken hun wapenen, maakten er ruimschoots gebruik van, en brachten erge verwondingen aan de ongewapende arbeiders toe. De ontsteltenis was zo groot, dat de melk ener door schrik geslagene vrouw eensklaps in haar borsten opdroogde."⁽⁴³⁾

Voor de socialistische militant was *Voor 't volk geofferd* een geschiedenisboek waarin "den vroegeren strijd van het Gentse proletariaat" verteld wordt⁽⁴⁴⁾. Hoewel het boek geconcipteerd was als een geschiedenis van de 'wortels' van de sociaal-democratie in Vlaanderen is het als geschiedkundige bron waardeloos. Zelfs Avanti verwees er enkel naar als een "levend volksroman"⁽⁴⁵⁾. Het geeft eerder een goed inzicht in de ideeën en belezenheid van de Gentse volkstribuun die, op het moment dat hij de roman schreef, een rijzende ster was aan het sociaal-democratische firmament⁽⁴⁶⁾. Hoewel hij in 1881 door *De Toekomst* nog wordt omschreven als "maar een arbeider" zal het maar enkele jaren meer duren vooraleer hij uitgroeit tot de 'padre padrone' van de Vlaamse sociaal-de-

*Zola, boegbeeld van de onafhankelijke intellectueel,
cultfiguur binnen de Vlaamse sociaal-democratie*

mocratie⁽⁴⁷⁾. Het is niet toevallig dat Avanti Anseeles roman behandelt in het hoofdstuk "Intellectueele propaganda te Gent" naast de pers of de meer "intense socialistische propaganda"⁽⁴⁸⁾. Het was in de eerste plaats de bedoeling van Anseele om het sociaal-democratische gedachtengoed ingang te doen vinden via de roman. César De Paepe merkte dit al op in een artikel over de Gentse sociaal-democraten:

"Edouard Anseele emploie la forme du roman pour mieux propager ses idées."⁽⁴⁹⁾

Ik zou niet zover willen gaan als Michel Oukhow die de roman uitriep tot de "verdediging en een rechtvaardiging van het socialisme in Vlaanderen en zelfs in zekere zin tot een manifest van het Belgisch socialisme."⁽⁵⁰⁾ In 1906 moesten de jonge partijgenoten er nog eens aan herinnerd worden dat hun voorman een roman geschreven had. Trouwens het succes van *Voor 't volk geofferd* is grotendeels te wijten aan de personencultus rond Emile Moyson.

Liefhebbers van 'petites histoires' vinden het wellicht niet onbelangrijk dat Anseele met *Voor 't volk geofferd* niet aan zijn proefstuk was. Na zijn terugkeer van een ontgoochelend 'Brits avontuur' schreef de achttienjarige Anseele *De Pest*. Over het hoe en waarom, alsook over de inhoud van die eersteling tasten we volledig in het duister⁽⁵¹⁾.

Eugeen en Emile: twee working class heroes

Er zijn heel wat parallellen te trekken tussen de persoonlijke levenswandel en de perceptie binnen de arbeidersbeweging van Eugeen Zetternam en Emile Moyson. Beiden vertoefden maar een korte tijd in Gent en stierven jong na een bewogen leven. Zetternam werd beschouwd als een arbeider die, omdat hij het leed van het

proletariaat neerschreef, zijn plaats niet verwierf in de 'burgerlijke' letterkunde. Dit verklaart ook het negeren van de sociaal-democraten van literaire grootheden als Conscience. Met het argument dat een burger niet kan schrijven over zaken waar hij geen verstand van heeft, werd Zetternam - ver - boven Conscience geplaatst. Naar aanleiding van Conscience-vieringen in 1881 schreef *De Toekomst* enerzijds:

"Conscience heeft de leeszucht bij onze Vlaamsche bevolking aangevuurd, maar heeft hij het beetje geesteshonger die daardoor onstond, gestild met degelijke, met de nodige spijs? Geenszins."

Voorts wordt Conscience verweten toch maar een "burger" te zijn zich bezondigend aan "nuttiliteit" en anderzijds:

"Wie vereering verdient is Eugène Zetternam [...] Zetternam deed goed, te veel goed, want men liet hem in armoede bezwijken."⁽⁵²⁾

Omgekeerd wil de mythe rond Moyson dat hij zich als 'burgerzoon' ten dienste stelde van de arbeiders:

"De intellectueelen en geleerden, lieten de arbeiders alleen in den kamp voor mensenrechten. Slechts een jongeling uit de intellectueele wereld, Emile Moyson kwam tot de werklieden om hun te steunen, in den grooten strijd. Roerend en ingrijpend beschrijft Ed. Anseele in het boek 'Voor 't volk geofferd' de Calvarieberg die Emile Moyson hierom bewandeld heeft."⁽⁵³⁾

Moyson werd dikwijls voorgesteld als opvolger van Zetternam:

"Moyson fut alors considéré comme un véritable libérateur; le peuple gantois vit en lui le pilote qui devait amener sa barque à bon port, à travers l'océan de troubles et de vicissitudes qu'il lui fallait traverser. Il fut pour les ouvriers gantois le digne continuateur du vaillant romancier Eugène Zetternam, le modeste peintre en bâtiment qui, lui aussi, se sacrifia pour le peuple."⁽⁵⁴⁾

Hierdoor ontstond er een continuïteit in de geschiedenis van de sociaal-democratische ar-

beidersbeweging, van de eerste hongeropstanden in de jaren 1840 tot de oprichting in 1857, van de verenigingen van spinners en wevers. Beiden waren dankbare figuren voor een beweging die zocht naar 'geestesverwanten' in het verleden en inspiratie vond in haar eigen - Vlaamse - verleden. Guy Vanschoenbeek concludeerde dit al in zijn Moyson-biografie:

"We hebben deze ontstaansgeschiedenis van de Gentse Bond Moyson zo uitgebreid verteld, omdat het een concreet inzicht geeft over hoe het inspielen op geschiedenis en traditie een machtselement kan vormen in de opbouw van een vereniging, zelfs een kleine vereniging. Die redenering geldt uiteraard ook voor de individuele strevingen van 'rule-makers' in die verenigingen die het 'historisch laken' naar zich toe trekken. Het is misschien niet enkel uit literaire ambities dat Anseele in 1881 zijn Moyson-roman schrijft, daardoor versterkt hij ook z'n eigen faam."⁽⁵⁵⁾

Wat geldt voor Moyson geldt evenzo voor Zetternam. Een tastbaar bewijs daarvoor is de officiële geschiedschrijving van de Vlaamse sociaal-democraten in de vorm van Avanti's *Een Terugblik*. Avanti behandelde Zetternam in het hoofdstuk *Het ontwaken der democratie* waarin hij de "volksgezindheid die in de lucht zweefde" beschreef tijdens de jaren 1840. "In de letterkunde gaf Eugeen Zetternam zijne volksverhalen in 't licht."⁽⁵⁶⁾ Avanti droeg zijn steentje in de mythevorming rond Zetternam bij door hem te situeren rond 1847, juist vóór de woelingen van 1848 en het uitbreken van de werkstaking van Gentse wevers in 1849⁽⁵⁷⁾. De rest van Zetternams literaire carrière die vanaf 1847 pas goed op gang kwam, schildert Avanti af als: "Zetternam leefde te vroeg en stierf te jong om invloed op de gebeurtenissen te hebben."⁽⁵⁸⁾

Dat hierbij de historische werkelijkheid een knauw werd gegeven doet niets af van het feit dat het accaparereren van Zetternam en - vooral - Moyson een propagandistische functie had.

Het gaf ook een bepaald cachet aan een vereniging van arbeiders die een Vlaamse 'burgerzoon' en een 'literator' tot haar collectieve geheugen kon rekenen.

Bij de opening, op 6 mei 1884, van het nieuwe lokaal van Vooruit aan de Garenmarkt (het huidige Anseeleplein) konden de leden zich vergapen aan de allegorische panelen die op de muren waren geschilderd. Bij Avanti kunnen we lezen:

"Volgende namen van voorgangers werden in de paneelen op de banderollen geplaatst: Campanella, Babeuf, Saint-Simon, Fourier, Robespierre, Plato, Spartacus, Morelli, Cabet, Marx, Lassalle, Robert Owen, Ch. Darwin, Multatuli, Eug. Varlin, Em. Moyson, Eug. Zetternam."⁽⁵⁹⁾

Van Germinal tot de sigaar: Emile Zola en de Vlaamse sociaal-democratie

Geen enkele romancier heeft zo zijn stempel gedrukt op de sociaal-democratie als Emile Zola, de zoon van een Italiaans ingenieur, geboren op 2 april 1840. Na een korte ambtelijke carrière en enkele literaire en artistieke causerieën, begon hij onder invloed van de gebroeders Goncourt de principes te ontwikkelen van een naturalistische schrijfkunst. De eerste stappen zette hij in de roman *Thérèse Raquin* (1867) waarin hij twee primitieve en brute mensen neerzet die zich laten leiden door hun moordlustige instincten. In het voorwoord van de tweede editie van deze roman, verschenen in 1868, legde hij zijn "méthode naturaliste" vast:

"Mon but a été un but scientifique avant tout... J'ai montré les troubles profonds d'une nature sanguine au contact d'une nature nerveuse. J'ai simplement fait sur deux corps vivants le travail analytique que les chirurgiens font sur des cadavres."⁽⁶⁰⁾

Literatuurhistorici beschouwen dit werk als de geboortedatum van het naturalisme. Tussen

1868 en 1893 werkte Zola aan een twintigdelige romancyclus met als ondertitel: *Histoire naturelle et sociale d'une famille sous le Second Empire* beter bekend als *Les Rougon-Macquart*. Hierin bracht hij de positivistische wetenschap in de literatuur, waarbij hij de roman aanzag als een experiment waarin werd aangetoond dat de deprimerende levensomstandigheden van de boeren en arbeiders gedetermineerd werden door factoren als ras, milieu en tijd. Zola documenteerde zich uitgebreid over zijn onderwerpen, daarbij gebruik makend van schriftelijke bronnen en observaties op het terrein⁽⁶¹⁾. Het eerste commerciële succes boekte Zola met de roman *L'Assommoir* (1877), een verhaal over de ondergang van een familie door alcoholverslaving. Het boek veroorzaakte een schandaal in Frankrijk maar zorgde voor de doorbraak van Zola bij een breder publiek⁽⁶²⁾. Ondanks zijn wetenschappelijk uitgangspunt en de uitbeelding van de sociale wantoestanden waarbij hij altijd de zijde koos van de slachtoffers van de bezitsdrang, duurde het tot 1885 vooraleer de socialisten zijn werk 'ontdekten'. In dat jaar publiceerde Zola de roman *Germinal*, het dertiende deel uit de *Rougon-Macquart*-cyclus, dat volgens een biograf:

"devint un évangile prolétarien, et dans toute la France de nombreux petits journaux socialistes demandèrent l'autorisation de le publier gratuitement en feuilleton."⁽⁶³⁾ De rest van Europa volgde: *"...il [Zola] dominait toute l'Europe et comptait des disciples dans chaque capitale."*⁽⁶⁴⁾

Met *Germinal* werd Zola voor de sociaal-democraten een strijder voor het socialisme of om de gevleugelde woorden van Jean Jaurès te citeren:

"C'est vers le socialisme que s'oriente de plus en plus la pensée des écrivains de génie. Les préoccupations sociales se marquent toujours plus fortement dans chaque oeuvre nouvelle du grand écrivain et du grand combattant qui s'appelle Zola.

(Cris de: Vive Zola!)"⁽⁶⁵⁾.

Toen tijdens de begrafenis van Zola afgevaardigden van de mijnwerkers uit Noord-Frankrijk voorbij de doodkist defileerden riepen ze in koor: *"Germinal! Germinal!"*⁽⁶⁶⁾ Het succes van *Germinal* bij de socialistische arbeiders moet gekaderd worden in het sociale en politieke klimaat van de jaren 1879-1884 in Frankrijk onder de IIIe Republiek. *"La question sociale"* was aan de orde van de dag. De economische crisis in Frankrijk tijdens de jaren 1880 trof een groot deel van de zware nijverheid en maakte vele arbeiders werkloos. Onder de constante dreiging van loonverlies of het aanvaarden van verhoogde productiviteitsquota's, de miserabele werk- en leefomstandigheden en het ontbreken van elke vorm van arbeidsverzekering kwamen de arbeiders in opstand. In 1880 kende het land honderdnegentig stakingen en in 1882 was dit getal al opgelopen tot tweehonderdeenzeventig. Hoewel vele van deze stakingen het karakter hadden van een uitputtingsslag kwam het soms tot bloedige rellen. Tegelijkertijd en onder invloed van de sociale woelingen ontwikkelde de socialistische arbeidersbeweging zich. In 1879 stichtte de marxistische journalist Jules Guesde de vereniging 'Fédération du parti des travailleurs socialistes de France', een amalgaam gaande van anarchisten tot reformisten. Op drie jaar tijd viel de hele partij uiteen over de kwestie van het reformisme. Tijdens een congres in Le Havre (1880) stapten de anarchisten eruit en moe van al het praten gingen ze zich bezighouden met het werpen van bommen. In 1882, ditmaal tijdens een congres in Saint-Etienne, scheurde de gematigde vleugel, onder leiding van Paul Brousse, zich af en vormde de 'Parti socialiste révolutionnaire'. De marxisten van Jules Guesde, een minderheid, verenigden zich in de 'Parti Ouvrier de France' (POF). Deze verschillende socialistische groeperingen stonden elkaar naar

25e Verjaring van de stichting der weerstands-kassen
DER WEVERS EN SPINNERS VAN GENT.

1857

HULDE

1882

DOOR

*De Vlaamsche socialistische werklieden aan de
nagedachtenis der beide werkhampers der arbeidersbeweging
in Vlaanderen?*

EMIEL MOYSON
1838 - 1868

EUG. ZETTERNAM
1827 - 1856

ALS BURGERSKIND

Wetsprekende veiterredenaar en ker-
achtige dienaar.

Begaafd met de kunst om de massa te
bezielen, wist hij in haar zijn hoofddoe-
te doen doordringen dat hierin bestond:
- Werklieden vereenigt, organiseert U en
zij zigt machtig! -

Hij was de eerste die onder onze werk-
lieden de begriepen der internationalis
verkundigde.

Werklieden, zingt zijne liederen!

ALS WERKMAN

Talentovolle romanschrijver, juistste toek-
enaar van het lijden en moedige verdediger
van de rechten des volks.

Hij was de eerste die in onze taal de
stelling verdedigde: dat den toestand van
het volk eerst stoffelijk moet verbeterd
worden alvorens het vatbaar zija kan voor
verzedelijking.

Werklieden, leest zijne boeken!

Beiden zija als Martelaars van hun edel streven gevallen.
Werklieden, vergeet ze nooit!

Stroom Em. Emiel, wraastel, 10, cent

Emile en Eugene, twee working class heroes

het leven tot 1905 toen onder leiding van Jean Jaurès de 'Geünificeerde socialistische partij van Frankrijk' werd opgericht⁽⁶⁷⁾.

Beïnvloed door al deze gebeurtenissen schreef Zola, na zich zorgvuldig te hebben gedocumenteerd, *Germinal* of zoals hij het zelf omschreef: "Un roman sur la mine et le socialisme"⁽⁶⁸⁾.

De invloed van Zola's romans als rolmodel was groot. In het toonaangevende Duitse socialistische tijdschrift *Die Neue Zeit* sprak men in 1886 over "Zolaischen naturalismus"⁽⁶⁹⁾ en in 1913 wordt de Duitse naturalistische romanschrijver Max Kretzer de "Berliner Zola" genoemd⁽⁷⁰⁾. Meer dan 'grand romancier' werd Zola een mythe binnen de Europese sociaal-democratie. Op alle gebieden werd hij ingeroepen. Zo bijvoorbeeld opende het Nederlandse socialistische dagblad *Het Volk* een artikel over vrouwen en sport met de gelukkige mededeling dat Emile Zola een voorstander was van sport voor vrouwen⁽⁷¹⁾.

In navolging van hun Europese collega's omarmden de Vlaamse sociaal-democraten *Germinal* en publiceerden ze de roman, in een vertaling van Edward Anseele, als feuilleton in *Vooruit*, als eerste en "eenigste blad van België"⁽⁷²⁾. De ironie van het lot wou dat de periode van de verschijning van *Germinal* samenviel met het uitbreken, begin december 1885, van een staking in de Gentse Grasfabriek, een goede gelegenheid om eens stil te staan bij de rol die Emile Zola speelde in de Vlaamse sociaal-democratie⁽⁷³⁾. De staking in de Grasfabriek was een mijlpaal in de ontwikkeling van het socialistische syndicalisme te Gent. Het succes van deze staking, die ruim een maand duurde, betekende een gevoelige stijging van het aantal vakbondsleden en leverde de socialisten het bewijs dat een goed voorbereide en georganiseerde actie meer opbracht dan "wilde oproer"⁽⁷⁴⁾. Zola's stakingsroman *Germinal* werd gebruikt als symbool in de dagelijkse berichtgeving in

Vooruit. De stakers konden in hun feuilleton de heroïsche strijd lezen van de mijnwerkers in de koolmijnen van Montsou in het Noorden van Frankrijk. Op 5 januari 1886 werd de volledige voorpagina van *Vooruit* voorbehouden voor een plaat die de staking in *Germinal* afbeeldt⁽⁷⁵⁾. Hiermee was voor de Vlaamse sociaal-democraten de mythe Zola een vaststaand feit. *Germinal* werd in april 1890 geïllustreerd en in de vorm van brochures uitgegeven aan tien centiemen per aflevering⁽⁷⁶⁾. De roman en zijn auteur werden een symbool dat tot het collectieve geheugen van de sociaal-democratie behoort. De lijst van socialistische verenigingen, wijkclubs en volkshuizen die de naam *Germinal* droegen of nog steeds dragen is lang. Eerst was er de persoon van Zola die, zacht uitgedrukt, werd aanbeden. Natuurlijk waren er de romans van Zola die op een regelmatige basis als feuilleton verschenen⁽⁷⁷⁾. Na verloop van tijd was een aankondiging als:

"Wij hoeven dit werkje niet aan te prijzen: de naam van den schrijver is eene waarborg voor de degelijkheid van dit stukje" voldoende⁽⁷⁸⁾. Hoogtepunten van aandacht voor Zola waren de Dreyfus-affaire, het overlijden en het overbrengen van Zola naar het Panthéon. De Dreyfus-affaire werd door *Vooruit* vanop afstand gevolgd maar kreeg pas de volle aandacht toen Zola zich met de zaak ging bemoeien door op 13 januari 1898 in het Parijse dagblad *L'Aurore* zijn aanklacht *J'accuse* te publiceren⁽⁷⁹⁾. *J'accuse* was een open brief aan de toenmalige Franse president Felix Faure waarin Zola het complot tegen Alfred Dreyfus aan de kaak stelde. Het moet gezegd worden dat de Franse socialisten in het begin onverschillig stonden tegenover de Dreyfus-affaire die ze bestempelden als een "burgeroorlog onder bourgeois". Dit veranderde wanneer Jean Jaurès, zich realiserend dat Dreyfus het slachtoffer was van 'reactionaire' krachten, zich in 1898 bekeerde tot Dreyfusard. De dichoto-

mie die 'l'Affaire' in de Franse maatschappij veroorzaakte en die zich ideologisch uitte in een links-rechts tegenstelling, werkte ook door in België, waar bijvoorbeeld de anti-socialistische krant *Het Volk*, klerikaal dus anti-Dreyfusard, Zola's betrokkenheid vermeldde als:

"Onder de jodenlikkers heeft zich nu ook het zwijn der Fransche letterkunde, de vuile Zola voorgedaan; die is daar in een gezelschap dat hem past."⁽⁸⁰⁾

Het proces wegens smaad, tegen Zola aangespannen door het Franse ministerie van Oorlog werd door *Vooruit* in detail gevolgd, aangevuld met levensschetsen van "den wereldberoemden franschen" schrijver⁽⁸¹⁾. Gelijkaardige belangstelling was er bij het overlijden van Zola op 28 september 1902 tengevolge van een koolmonoxidevergiftiging⁽⁸²⁾. De gelijkenis, qua discours en iconografie, met de verslaggeving van het overlijden van 'grote' internationale socialistische voormannen zoals August Bebel is frappant⁽⁸³⁾. Tenslotte was er de overbrenging van het stoffelijk overschot van Zola naar het Panthéon, "de eere-begraafplaats der grootste fransche vernuften"⁽⁸⁴⁾, op 3 juli 1908. Opmerkelijk bij dit laatste was dat de berichtgeving over de aanslag op het leven van Alfred Dreyfus tijdens de ceremonie in het Panthéon te verwaarlozen was naast de vierdelige hagiografie van Zola in *Vooruit*⁽⁸⁵⁾. De vier artikels van de jonge Limburgse sociaal-democraat Steven Boersen (pseudoniem van Steven Prenau), gebaseerd op studies van Jan ten Brink en Paul Alexis zijn een herwerking van een ouder artikel van Steven Prenau uit 1894 verschenen in het literaire tijdschrift *Nederlandsche Dicht- en Kunsthal*⁽⁸⁶⁾. Wanneer men beide artikels naast elkaar legt ziet men dat de louter literaire studie uit 1894 werd overgoten met het "lijden en strijden" van Zola als symbool voor de arbeiders:

"Niet de stof, wel de geest van Zola werd naar het Panthéon van Frankrijk, naar het Panthéon der

heele wereld gebracht, als dien held der volkeren, van een arbeider van allerhoogsten adel, die menschen heeft gericht en gered, in stede van menschen door het zwaard te doen vergaan; die de menschelijke drijfden heeft bloot gelegd als walgelijke zonden en den arbeid heeft verheerlijkt als schepper van alle goed."⁽⁸⁷⁾

Bovenstaand citaat alludeert meteen op de 'goddelijke' status die Zola genoot bij de sociaal-democraten. Zola als de maatstaf van alle dingen. Naast de persoon was er dan ook het symbool, de mythe, die men terugvindt in de dagelijkse berichtgeving van *Vooruit*, de naamgeving van socialistische verenigingen en gebouwen enz... Voorbeelden zijn er genoeg, zelfs tot in het interbellum bleef Zola een vaste waarde binnen de Vlaamse sociaal-democratie. Anekdotisch is de vertoning, in 1924, van een verfilming van Zola's *J'accuse*, die als eerste film draaide in het nieuwe Volkshuis van Menen⁽⁸⁸⁾. Voor de vertaling van *Germinal* werd na WO I een beroep gedaan op een Nederlandse uitgave in plaats van op de Anseelevertaling⁽⁸⁹⁾. De uiterste vorm van eerbetoon, gegeven aan de 'grote' Emile Zola door de Gentse sociaal-democraten, kwam in de vorm van een sigaar. In 1898, het jaar dat Zola *J'accuse* schreef en zodoende van de zaak Dreyfus 'l'affaire Dreyfus' maakte, lanceerden de Samenwerkende Sigarenmakers sigaren onder de naam Emile Zola⁽⁹⁰⁾. Het is een kapitalistische wijsheid dat men moet kapitaliseren op naambekendheid.

- (1) Bijvoorbeeld : M. HOOGE, De horzel Zola. De moderne intellectueel honderd jaar na 'J'Accuse'. In : *Standaard der Letteren*, 8.01.1998, pp. 12-13.
- (2) *De Toekomst*, 14.05.1882.
- (3) B. DE NIL, Cyriel Buysse en het bieftukken-socialisme. In : *Brood en Rozen*, I(1996)2, pp. 27-33.
- (4) Jean Weisberger noemt Zetternam een populist, een marxist avant la lettre en schrijver van anti-kapitalistische werken. (J. WEISBERGER, *Aspecten van de Vlaamse roman 1927-1960*, Amsterdam : Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1976, p. 21). Bert Vanheste behandelt Zetternam in zijn studie *Literatuur en Revolutie* waar hij een verschuiving opmerkt in Zetternam's werk van een proletarische visie naar een kleinburgerlijk idealisme. (B. VANHESTE, *Literatuur en Revolutie, deel II : De Vlaamse literatuur en de revolutie van 1848*, Boom : Meppel, 1971, pp. 192-242).
- (5) B. VANHESTE, Zetternam op zoek naar het proletariaat. In : *Culturele Geschiedenis van Vlaanderen*, Deurne : Baart, 1983, p. 132.
- (6) H. GAUS, *Pers, Kerk en Geschreven Fictie. Groeiproblemen en conflicten in een democratiseringsproces (Gent 1836-1860)*, Brugge : Tempelhof, 1975, pp. 54-57; K. ARNAUT, *Bibliotheken te Gent (1830-1890) : structuur en betekenis*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1983-1984, pp. 148-149.
- (7) M. OUKHOW en D. DE WEERDT, *Het verslagboek van de Gentse sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in Vlaanderen in de jaren 1877 - 1878*, Brussel : Paleis der Academieën, 1957, bestuurszitting 7 juli 1878, p. 111.
- (8) *De Toekomst* werd in 1881 opgericht na een samensmelting van *De Volkswil* met *De Werker* (*De Volkswil*, 10.04.1881). Tot 1884, met de verschijning van *Vooruit*, verschenen volgende romans van Zetternam als feuilleton : *Schets uit een werkmansleven* (*De Toekomst*, 17.04.1881 tot 28.08.1881) *Voor twee centen minder* (*De Toekomst*, 11.09.1881 tot 30.04.1882) *Tantje Mortelmans* (*De Toekomst*, 21.05.1882 tot 26.12.1882).
- (9) *De Toekomst*, 16.04.1882.
Aangekondigd als 'MOYSON & ZETTERNAM, Twee portretten op een blad' werd de affiche te koop aangeboden aan 25 centiem.
- (10) AVANTI, *Een Terugblik. Bijdrage tot de Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging*, Gent : Volksdrukkerij, 1935, II, p. 418. Anseele schreef dit nawoord bij de eerste editie van Avanti's *Een Terugblik* in 1908.
- (11) AVANTI, *Een Terugblik [...]*, p. 126.
- (12) *Vooruit*, 14.04.1997.
Zie ook : *Vooruit*, 14.02.1897; 5.01.1898; 1.08.1900; 23.02.1909; 18.09.1912; 24.12.1913 en 27.12.1913. Eugeen Zetternam, de arbeider (Steven Boersen, Op letterkundig gebied. In : *De Waarheid*, I(1903)4, p. 144).
- (13) Er is geen volwaardige - in de zin van volledige - Zetternam-biografie voorhanden. Vooral Ger Schmook heeft veel biografische gegevens verwerkt in allerlei kleine bijdragen voor tijdschriften. Veel van dat materiaal kan men lezen in de ruimere studies : B. VANHESTE, Zetternam op zoek naar een [...] en L. STYNEN, Eugeen Zetternam (1826-1855). Ambachtsman en flamingant, schrijver, polemist en kunstcriticus. In : *Kruispunt*, (1992)142, pp. 127-188. Er moet wel op gewezen worden dat deze studies vooral een literair-sociologische benadering van Zetternam's werk zijn.
- (14) Vanaf dan zal Zetternam ook een sterke niet-literaire activiteit ontwikkelen. Naast een engagement in de Vlaamse beweging en een deelname aan het politieke leven via pamfletten en toespraken zal hij zich ook - schrijvend weliswaar - toeleggen op de schilderkunst (bv. *Bedenkingen op de Nederlandsche schilderschool*, 1855). Als huis- en meubelschilder schrijft Zetternam ook enkele handboeken (*Handboek voor huis- en meubelschilders, vergulders, enz.*, 1853).
- (15) Voor een overzicht van Zetternam's 'palmen' zie : L. STYNEN, *Eugeen Zetternam [...]*, pp. 180-181.
- (16) G. SCHMOOK, *Ce pauvre Zetternam*. In : *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, (1982)2, pp. 195-225.
- (17) E. ANSEELE, *Voor 't volk geofferd in de bewerking van Boontje*, Gent : De Vlam, 1957, p. 12.
- (18) AVANTI, *Een Terugblik [...]*, pp. 8-9; G. VANSCHOENBEEK, *Mijnheer Emiel. De lotgevallen van een intellectueel in de arbeidersbeweging*, Gent : AMSAB, 1988, pp. 65-66.
- (19) *De Toekomst*, 3.06.1881.
- (20) E. ANSEELE, *Voor 't volk geofferd*, pp. 10-11. [Voorwoord van de schrijver bij de derde uitgave uit 1906].
- (21) *De Toekomst*, 30.10.1881.
- (22) *De Toekomst*, 09.03.1882.
De roman werd met veel ophef aangekondigd maar kende geen succes.
- (23) D. QUERCY, *Le Vooruit de Gand*. In : *Les coopérateurs belges*, 1895, août, p. 75. Overdruk van een studie over de coöperatie Vooruit in Gent, door de Franse journalist Duc Quercy, verschenen in *Réveil du Nord*, een Rijssels blad.
- (24) *Vooruit*, 31.08.1884 tot 29.04.1885.
- (25) *Het Volk*, 26.08.1893.
De term 'dompers' uit aangehaald citaat is een schertsnaam gebruikt door de sociaal-democraten tegen de anti-socialisten. Hij komt van kaarsen-domper, een instrument om kaarsen te doven (zij

- die het licht doven). De term werd door de anti-socialisten geaccapareerd als 'eretitel', wat vooral blijkt uit de oprichting in 1891 van een geïllustreerd anti-socialistisch weekblad getiteld *De Domper*. Hetzelfde proces voltrok zich voor de socialistische eretitel 'Kanailje', oorspronkelijk een scheldnaam voor het stadsproletariaat. De titel werd vereeuwigd door Hendrik Van Offel in diens Kanailjelied: 'Gij zijt Kanailje dat heeft men u verweten, Gegroet O naam die zoveel grootsch bevat.'
- (26) AVANTI, *Een Terugblik [...]*, pp. 284-289; G. VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. 'Le monde socialiste gantois' en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog. Deel II : Kroniek van een trage opgang*, RUG, doctoraalscriptie, 1992, p. 315.
- (27) *Vooruit*, 12.11.1906 en 14.11.1906.
- (28) C. HUYSMANS, Over den invloed van boeken. In : *Ontwikkeling*, II(1929)12, pp. 721-724.
- (29) *Vooruit*, 25.01.1907.
- (30) *Vooruit*, 13.11.1912 en 11.12.1912.
- (31) *Vooruit*, 11.02.1887.
Le Peuple heeft de roman nooit afgedrukt als feuilleton. Een tweede druk van *Sacrifié pour le peuple* kwam er in 1919 (E. ANSEELE, *Sacrifié pour le peuple*, Gand : Volksdrukkerij, 1919).
- (32) C. DE PAEPE, Les socialistes gantois. In : *La Société Nouvelle*, 1884-1885, I, p. 63. s.n.; E. ANSEELE. In : *Les hommes du jour. Revue biographique hebdomadaire*, Bruxelles, I(1895)1, p. 3. [Eén exemplaar bevindt zich in UGent, Centrale Bibliotheek, Fonds Vliegende Blaadjes, I, doos 36, 7, Anseele (portrait)]. E. ANSEELE, *Voor 't volk geofferd*, p. 12.
- (33) *Vooruit*, 24.08.1897.
- (34) Anseele beschrijft op een tranerige manier hoe Moyson zijn ouderlijk huis verlaat om zich te wijden aan de "lijdende mensheid". Bij het verlaten van het huis riep Moyson : "Voor 't volk geofferd", althans in de roman (E. ANSEELE, *Voor 't volk geofferd [...]*, pp. 100-101 en 115). De werkelijkheid is dat Moyson breekt met zijn ouderlijk milieu als gevolg van spanningen binnen het gezin (G. VANSCHOENBEEK, *Mijnheer Emiel [...]*, pp. 13 en 28).
- (35) G. VANSCHOENBEEK, *Mijnheer Emiel [...]*, pp. 7-28.
- (36) Geciteerd in : *Het Volk*, 26.04.1893.
- (37) E. ANSEELE, *Voor 't volk [...]*, pp. 13-14.
- (38) G. VANSCHOENBEEK, *Mijnheer Emiel [...]*, p. 57.
- (39) G. VANSCHOENBEEK, *Mijnheer Emiel [...]*, pp. 63 en 67-76.
- (40) E. ANSEELE, *Voor 't volk [...]*, p. 157.
- (41) *De Toekomst*, 14.05.1882.
- (42) "Jammer dat hij [Anseele] zoo geheel in beslag werd genomen door de kooperatie, want hij bezat schrijverstalent zooals blijkt uit zijn boek "Aan't [!] Volk geofferd", waarin uitstekende gedeelten voorkomen. En hij gevoelde dit wel, want eens zei hij tegen mij : ik voel de kracht te hebben om eenmaal een schrijver te worden als Eugène Sue, waarop ik hem ten antwoord gaf : maar doet ge dan niet verkeerd, om dien aanleg niet te ontwikkelen? Krenten wegen en meel inkoopen, dat kunnen er veel meer, maar een schrijver als Sue worden, dat is niet ieders zaak. Helaas!" (F. DOMELA NIEUWENHUIS, *Van christen tot anarchist. Gedenkschriften van F. Domela Nieuwenhuis*, Amsterdam : Van Holkema & Warendorf, 1910, p. 105).
- (43) E. ANSEELE, *Voor 't volk [...]*, p. 104.
- (44) *Vooruit*, 23.11.1906; 17.08.1893 en 1.08.1893.
- (45) AVANTI, *Voor 't volk [...]*, II, p. 9.
Zie ook : AVANTI, *Emiel Moyson herdacht*, Gent : SM Volksdrukkerij, 1922, p. 7.
- (46) Voor een overzicht zie : B. DE NIL, *Leest, Leert, Denkt en Ontspan U!! De Vlaamse sociaal-democratie en de roman*, UGent, licentiaatsverhandeling, 1996-1997, pp. 40-41, noot 59.
- (47) *De Toekomst*, 30.10.1881.
- (48) AVANTI, *Een Terugblik [...]*, II, pp. 8-10.
- (49) C. DE PAEPE, *Les socialistes gantois [...]*, p. 63.
- (50) M. OUKHOW, Anseele als literator. In : *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, (1956)10, pp. 671-672.
- (51) E. ANSEELE, Herinneringen. In : *Volksalmanak Vooruit voor Noord- en Zuid-Nederland*, 1912, p. 107; AVANTI, *Een Terugblik [...]*, II, p. 10 noot 2; M. OUKHOW, *Anseele [...]*, p. 669.
- (52) *De Toekomst*, 22.05.1881.
In mijn licentiaatsverhandeling ga ik dieper in op de kloof die er bestond tussen de Vlaamse sociaal-democratie en de contemporaine Vlaamse letterkunde. (B. DE NIL, *Leest, Leert [...]*, pp. 144-148).
- (53) *Vooruit*, 1.08.1911.
- (54) E. ANSEELE, Début du socialisme dans les Flandres (*Sacrifié pour le peuple*). In : *Almanack de la question sociale*, 1895, p. 46.
"Ten jare 1856 sterft Eugeen Zetternam, en een jaar nadien staat Emiel op om zijn plaats in te nemen, zijn werk voort te zetten..." (E. ANSEELE, *Voor 't volk geofferd*, pp. 190-191). Men kan opmerken dat Anseele de chronologische opvolging tussen Zetternam en Moyson een handje heeft toegestoken door Zetternam een jaar later te laten overlijden.
- (55) G. VANSCHOENBEEK, *Mijnheer Emiel [...]*, pp. 69-70.
- (56) AVANTI, *Een Terugblik [...]*, I, p. 126.
- (57) AVANTI, *Een Terugblik [...]*, pp. 130-138.
Voor een gedegen beschrijving van de collectieve acties tijdens de maanden mei-juni 1848 en de

- weversstaking van 7 tot 21 november 1849 te Gent kan men terecht bij : G. DENECKERE, *Sire, het volk mort. Collectieve actie in de sociale geschiedenis van de Belgische staat, 1831-1940*, UGent, doctoraalscriptie, 1993-1994, pp. 571-577.
- (58) AVANTI, *Een Terugblik [...]*, p. 127.
- (59) AVANTI, *Een Terugblik [...]*, p. 343.
- (60) H. MITTERAND, *Zola et le naturalisme*, Paris : Presses universitaires de France, 1986, p. 21, [citaat uit het voorwoord van Thérèse Raquin].
- (61) Zie hiervoor : H. MITTERAND, *Emile Zola carnets d'enquêtes*, Paris : Plon, 1986.
- (62) F. BROWNE, *Zola une vie*, Paris : Belford, 1996, pp. 390-395. Vertaling van : *Zola. A life*, New-York : Farrar Straus Giroux, 1995.
- (63) F. BROWNE, *Zola une vie*, p. 574.
- (64) F. BROWNE, *Zola une vie*, p. 576.
Germinal blijft tot op vandaag sterk aanspreken. In 1986 waren van de pocketeditie in de reeks Livre de Poche tot dan toe meer dan 2.500.000 exemplaren verkocht. (H. MITTERAND, *Zola et le naturalisme [...]*, p. 3). Ook de verfilming van Germinal in 1993 door Claude Berri met o.m. Gerard Depardieu kende een groot succes. (G. GENGEMBRE, *Zola Germinal*, Paris : Gallimard, 1993, p. 122 en J.C. VAN ANTWERPEN, *Zola à l'écran*. In : J. VAUTRIN, *Autour de Germinal*, Bruxelles : Présence et action culturelles, 1993, pp. 25-36).
- (65) Conférence de J. JAURES sur 'Travail' d'Emile Zola. In : *La Revue Socialiste*, (1901), [Tome 33] p. 641. Deze toespraak van Jaurès verscheen ook in : *Le Mouvement Socialiste*, (1900), pp. 513-520.
- (66) H. TROYAT, *Zola*, Paris : Flammarion, 1992, p. 393.
F. BROWNE, *Zola une vie*, p. 835.
- (67) D. LIGOU, *Histoire du socialisme en France*, Paris : Presses universitaires de France, 1962, pp. 16-36; P. BALMAND, *Geschiedenis van Frankrijk*, Zeist : Het Spectrum, 1996, pp. 186-206.
- (68) F. BROWNE, *Zola une vie*, pp. 556-560.
- (69) W. BLOS, Der sociale roman. In : *Die Neue Zeit*, IV(1886), p. 424.
- (70) J. KLICHE, Zum roman der gegenwart. In : *Die Neue Zeit*, XXXII(1913-1914), p. 735. Bespreking van Max KRETSERS roman 'Meister Timpe'.
- (71) *Het Volk*, familieblad, 06.08.1900.
In mijn verhandeling geef ik een korte lijst van artikels over Zola, die ik heb weerhouden uit buitenlandse socialistische periodieken, in die een beeld geven van Zola en de sociaal-democratie in het buitenland. (B. DE NIL, *Leest, Leert [...]*, pp. 114-115 noot 20).
- (72) *Vooruit*, 30.09.1885.
Wat *Germinal* betreft valt er in de Vlaamse sociaal-democratische pers weinig te rapen. De uitzondering is een artikel in *De Werker*, uit 1880, over Zola's roman *Nana*. (*De Werker*, 28.04.1880).
- (73) Voor de receptie van Emile Zola in de Waalse socialistische arbeidersbeweging zie : P. ARON, *Les écrivains belges et le socialisme*, Bruxelles : Labor, 1985, pp. 50-54 en Jean-François Füeg, *Zola, Germinal et la Belgique*. In : J. VAUTRIN, *Autour de Germinal*, pp. 61-69. Hoewel beide auteurs steevast spreken over de Belgische arbeidersbeweging - POB in hun geval - behandelen ze enkel de Waalse casus.
- (74) G. VANSCHOENBEEK, *De wortels... [...]*, p. 211.
- (75) *Vooruit*, 5.01.1886.
- (76) Zie hiervoor de aankondigingen in *Vooruit*, 3.04.1890 tot 13.04.1890.
De afleveringen van ongeveer 16 pagina's, 36 in het totaal, verschenen wekelijks, gedrukt op luxepapier en telkens twee platen bevattend. Men kon zich hiervoor laten inschrijven bij de verkopers van *Vooruit* of in het lokaal van *Vooruit* op de Garenplaats (het huidige Anseeleplein) te Gent.
- (77) Zie bijlage 3, feuilletons van *Vooruit* van 1884 tot 1914, van mijn verhandeling (B. DE NIL, *Leest, Leert [...]*, pp. 168-186).
- (78) *Vooruit*, 10-11.02.1898 [aankondiging van de feuilleton *Voor een nacht van liefde*].
- (79) M. BURNS, *Dreyfus. A family affair 1789-1945*, New York : Harper-Collins, 1991, pp. 229-230.
- (80) *Het Volk*, 30.11.1897.
Een prospectie van *Het Volk* rond deze zaak onthult een groot aantal anti-semitische uitspraken. Dit en de lezing van het boek van Michael BURNS maken duidelijk dat het anti-semitisme geen Duits monopolie was.
- (81) *Vooruit*, 10-11.02.1898.
- (82) F. BROWNE, *Zola une vie*, pp. 830-831; H. TROYAT, *Zola*, p. 386.
- (83) *Vooruit*, 13.08.1913 en 15.08.1913.
- (84) Omschrijving volgens *Het Volk*, 9-10.12.1906.
- (85) *Vooruit*, 19.06.1908; 22.06.1908; 29.06.1908 en 1.07.1908.
- (86) S.L. PRENAU, E. ZOLA. In : *Nederlandsche Dichten en Kunsthalle*, XVII(1894), pp. 113-129.
- (87) *Vooruit*, 19.06.1908.
- (88) H. DEFOORT, 'Mijnheer Slunse'. *August Debunne (1872-1963). Socialistisch pionier. Volksvertegenwoordiger. Burgemeester van Menen*, UGent, licentiaatsverhandeling, 1995-1996, p. 332.(89) s.n., Korte lijstjes. In : *De Bibliothecaris*, (1930)7, p. 9.
- (90) Reclame op de vierde pagina van *Vooruit*, bv. *Vooruit*, 19.05.1898.